

#11

ON ÉS EL MERIDIÀ? GUILLERMO DE TORRE I AGUSTÍ CALVET «GAZIEL»: UN DIÀLEG FRUSTRAT

Antoni Martí Monterde

Universitat de Barcelona

Il·lustració || Beatriz Simón

Traducció || Abel Carretero

Article || Encargat | Publicat: 07/2014

Llicència || Reconeixement-No comercial-Sense obres derivades 3.0 de Creative Commons

Resum || El dia 15 d'abril del 1927 va sorgir, a les pàgines de *La Gaceta Literaria*, una de les polèmiques culturals més importants del segle XX en el context iberoamericà amb la publicació del manifest «Madrid, meridiano intelectual de Hispanoamérica». La importància d'aquella polèmica per a les literatures americanes ha estat freqüentment estudiada, però mai no s'ha prestat gaire atenció a interpretar la recepció del manifest de Guillermo de Torre per part de les diferents literatures ibèriques. El present article recupera la intervenció d'un dels principals escriptors catalans, Agustí Calvet «Gaziel», que dóna la idea de fins a quin punt aquella polèmica afectava també la literatura catalana.

Paraules Clau || Guillermo de Torre | Agustí Calvet «Gaziel» | Polèmica del «Meridiano intelectual» | Iberisme cultural | Capitals culturals | Literatura catalana

Abstract || On April 15, 1927 the publication of the manifest “Madrid, meridiano intelectual de Hispanoamérica” in *La Gaceta Literaria* triggered one of the most significant cultural controversies to affect the Ibero-American context in the 20th century. While the importance of this controversy for Latin American literature has been frequently studied, the interpretation of the reception of Guillermo de Torre’s manifest in the different Iberian literatures have not been similarly considered to date. This article recovers the intervention of one of the main Catalan writers, Agustí Calvet “Gaziel”, to account for the extent to which the said controversy also affected Catalan literature.

Keywords || Guillermo de Torre | Agustí Calvet “Gaziel” | Controversy over “Meridiano intelectual” | Cultural Iberism | Cultural capitals

El dia 15 d'abril del 1927 va sorgir, amb la publicació del manifest «Madrid, meridiano intelectual de Hispanoamérica» a les pàgines de *La Gaceta Literaria*, una de les polèmiques culturals més importants del segle xx en el context iberoamericà. De fet, aquest editorial, publicat anònimament, redactat per Guillermo de Torre —autoria que ell mateix va reconèixer més tard sense embuts—, impulsat per Ernesto Giménez Caballero i inspirat per José Ortega y Gasset, constitueix el punt de partida d'un debat de dimensió transatlàntica que, a més de plantejar la qüestió de l'hegemonia simbòlica en l'àmbit de la llengua espanyola, implicava alguns matisos d'abast europeu.

Les reaccions americanes a aquell manifest han estat profusament documentades (Alemany Bay, 1998) i comentades (Pérez Barchino, 1996; Manzoni, 1996; Falcón, 2010). Com és lògic, va ser l'horitzó atlàntic el que immediatament es va incendiar amb respostes contundents, més o menys brillants, però sempre conscients d'estar davant de l'epíleg d'una situació pròpia del passat, que no podien acceptar com a present i encara menys com a futur de les lletres americanes de llengua espanyola: per això, aquesta polèmica s'ha d'entendre en el conjunt dels debats propiciats també per Jorge Luis Borges amb «El idioma de los argentinos» (1927), la polèmica sobre la llengua dels argentins arran dels postulats d'Américo Castro i Amado Alonso, o els *Seis ensayos en busca de nuestra expresión* (1928) de Pedro Henríquez Ureña. Fins i tot es pot llegir «El escritor argentino y la tradición» (1951), del mateix Borges, com una resposta diferida i, potser, amb voluntat de ser definitiva a la qüestió plantejada el 1927 per qui encara no era el seu cunyat, Guillermo de Torre, però que estava a punt de ser-ho.

Tanmateix, les respostes i comentaris en aquella polèmica procedents de la resta de la Península Ibèrica encara no han estat ni prou documentats ni considerats en les seves múltiples implicacions, especialment pel que fa al lloc de les diverses llengües i literatures. Això resulta especialment evident des de la perspectiva catalana, des de la qual s'aprecien certs detalls d'aquella polèmica habitualment desatesos; no obstant això, n'hi ha prou recordant les primeres paraules d'aquell editorial per constatar que no poden ser obviats:

Al mismo tiempo que en el «Diálogo de las lenguas» va precisándose nuestro criterio, con referencia a Cataluña y a las demás lenguas peninsulares, interesa especialmente a *La Gaceta Literaria* fijar y delimitar su actitud respecto al ángulo específicamente americano de nuestro objetivo triangular. (s.f. [Torre], 1927: 1)

L'aleshores anònim editorialista es referia al fet que la revista — que tenia com a subcapçalera *Ibérica, americana, internacional*— pretenia publicar articles en les diverses llengües d'aquest múltiple

àmbit castellà, català, gallec i portuguès, i fins i tot basc, cosa que efectivament es va fer. En el cas català, per exemple, en el primer número ja es va publicar un article d'August Pi i Sunyer (firmat A. Pi Suñer), «Scientistes o científics?», i en el cas portuguès, en la mateixa pàgina va aparèixer «A esperança Lusíada e la fraternidade ibérica», de João de Castro Osório. Més encara: a partir del número 49, de gener del 1929, la revista va tenir una secció fixa, «Gaceta catalana», que dedicava un espai específic a articles dels col·laboradors catalans, valencians i balears (Mosquera, 1996). Tanmateix, aquesta iniciativa tampoc no va estar exempta de polèmica. El març del 1927, en l'editorial titulat «El diálogo de las lenguas», fins i tot discutia amb Francesc Trubal sobre la publicació de textos en català. Certament, la desconfiança del Grup de Sabadell respecte a aquest diàleg tenia com a rerefons més aviat el paper, dissimulat, però no ocult, de Francesc Cambó, així com no poques prevencions ideològiques en un moment d'ascens del feixisme a Itàlia que Giménez Caballero, entre d'altres, pretenia també a Espanya¹. Pel que fa estrictament a la Península Ibèrica, aquest era el context en què es presentava el manifest i començava la polèmica.

I, per això, és especialment necessari comentar la reacció que, des de Catalunya, va suscitar aquesta *petite querelle*, una reacció que il·lumina aquell debat amb una llum diferent. Això és així per un triple motiu: nacional, cosmopolita i ibèric.

1. De Rusiñol a Casanova

Entre els arguments principals del manifest es reaccionava contra la postulació de París com a capital de la *latinité*, i es plantejava, de manera imperativa —«¡Basta ya, por tanto, de ese latinismo ambiguo y exclusivista! ¡Basta ya de tolerar pasivamente esa merma de nuestro prestigio, esa desviación constante de los intereses intelectuales hispanoamericanos hacia Francia!» (s.f. [Torre], 1927: 1)— que s'havia de posar fre a aquesta influència que, encara que en el pla ètnic —el terme l'utilitza Guillermo de la Torre— pogués incloure Espanya, en realitat en la preponderància cultural l'excloïa. En conseqüència, la crida del madrileny és:

Frente a los excesos y errores del latinismo, frente al monopolio galo, frente a la gran imantación que ejerce París cerca de los intelectuales hispanoparlantes tratemos de polarizar su atención, reafirmando la valía de España y el nuevo estado de espíritu que aquí empieza a cristalizar en un hispanoamericanismo extraoficial y eficaz. Frente a la imantación desviada de París, señalemos en nuestra geografía espiritual a Madrid como el más certero punto meridiano, como la más auténtica línea de intersección entre América y España. (s.f. [Torre], 1927: 1)

No pot passar inadvertit que aquesta imantació parisenca té també

NOTES

1 | Cal recordar que *La Gaceta Literaria* es publicava en plena dictadura de Primo de Rivera, les accions contra la diversitat cultural a Espanya de la qual eren més que contundents, cosa que contrasta amb les iniciatives de Giménez Caballero respecte d'aquest tema, almenys en aquell moment, com l'exposició del llibre català a Madrid, el mateix any 1927, o la visita d'escriptors castellans a Catalunya, el 1930, activitats de les quals es deriva la publicació del llibre *Cataluña ante España*. D'altra banda, s'ha de tenir en compte el testimoni de Francesc Cambó respecte a totes aquestes iniciatives: «No hay que decir que tanto la exposición como la revista fueron protegidos por mí, y, en gran parte, dirigidas por Estelrich». (Cambó, *Memorias*, trad. cast. de H. Cambó, Madrid, Alianza, 1987, p. 375) De la mateixa manera, és necessari no obviar l'evolució del pensament de Giménez Caballero respecte a Catalunya, ja en els últims números de *La Gaceta Literaria*, a *Trabalenguas sobre España* (1931), i, sobretot, a *Amor a Cataluña* (c1942) entre altres múltiples textos i declaracions que obliguen a reconsiderar la franquesa d'aquestes iniciatives.

la seva explicació pel que fa a la literatura catalana i la definició de literatura i de contemporaneïtat des de finals del segle XIX. Anys enrere, alguns autors aleshores centrals de la literatura espanyola, com Juan Valera, havien censurat el cosmopolitisme dels escriptors americans, com Rubén Darío; però també el dels catalans, especialment la tendència a situar-se en línia amb la modernitat de Montmartre, un internacionalisme titllat de desarrelat i fins i tot típicament jueu, primer per Valera i, posteriorment, per Pío Baroja (Martí Monterde, 2014). Aquestes acusacions, tant als escriptors americans com als catalans, no per exacerbades o sortides de to resultaven completament errònies, sinó que eren el resultat d'una diferència en la temporalitat artística que el mateix Darío ja havia sabut percebre a *España contemporánea*.

De fet, uns anys abans —poc després de la fixació del meridià de Greenwich—, en les seves cròniques des del *Moulin de la Galette*, publicades el 1890 a *La Vanguardia*, Santiago Rusiñol ja advertia que:

El molino no solo es el centinela del barrio, sino el centinela del mundo. Por él pasa el meridiano. Por su cúspide atraviesa ese meridiano de París, que consultan a todas horas del día los geógrafos de la tierra, y a todas horas de la noche los astrónomos que estudian otros mundos. (Rusiñol, 1894: 10)

La descripció dels carrerons de Montmartre, amb les finestres obertes alhora cap al carrer i cap a l'interior dels tallers, li permet entreveure com s'escapa o s'aconsegueix la glòria artística cada dia en la feina d'aquests «obers de l'art». Després d'aquell primer passeig, entre el cansament i l'entusiasme, al cronista li costa conciliar la son: «Quizás debido a esto no pudimos pegar los ojos, o quizás tuvo la culpa... ¡váyase a saber!... la influencia del meridiano que pasa y pesa sobre nosotros» (Rusiñol, 1894: 13).

Per tant, no era necessari esperar que Pascale Casanova determinés que la modernitat, en aquell moment, es regia pel que succeïa en l'eix del 2°20'14.025". Tampoc resulta, doncs, la de Guillermo de Torre, la primera meditació sobre aquesta manera d'entendre la dominació simbòlica en termes geoculturals. De fet, la utilització de la metàfora del meridià s'havia convertit quasi en un tòpic arran dels debats geogràfics del 1884 —la polèmica entre Greenwich o París— que es prolonguen fins al 1914. Santiago Rusiñol no fa sinó recollir aquest debat en la seva projecció cultural, cosa que va esdevenir recurrent en molts altres autors.

Però, més enllà del lloc comú, aquest alineament de Barcelona amb París és la base a partir de la qual tot el que succeeix amb posterioritat en la cultura catalana té una relació molt més estreta

amb la literatura francesa que amb l'espanyola, encara que el debat intel·lectual, especialment polític, calgui establir-lo amb els escriptors espanyols, en tant que litigi ineludible i determinant — però no dominant—. Aquesta presència de la qüestió nacional en els debats pràcticament no afecta la constitució de la tradició literària contemporània a Catalunya, tant en català com en castellà, en diàleg constant amb les lletres franceses.

Mentrestant, la preocupació de Guillermo de Torre per la postulació de París com a capital de la llatinitat acaba concretant-se en una proposta:

¿Qué vale más, qué prefieren los jóvenes espíritus de Hispanoamérica?
¿Ser absorbidos bajo el hechizo de una fácil captación francesa, que llega hasta anular y neutralizar sus mejores virtudes nativas, dejándoles al margen de la auténtica vida nacional, o sentirse identificados con la atmósfera vital de España, que no rebaja y anula su personalidad, sino qué más bien la exalta y potencia en sus mejores expresiones? (s.f. [Torre], 1927:1)

Pot afirmar-se que l'opció, en el cas de les lletres catalanes, havia estat clarament escollida molts anys abans, entre altres factors no menys determinants, per la incompareixença de l'alternativa hispànica en el terreny de la modernitat europea.

En el cas americà, les implicacions d'aquesta proposta neixen de l'oblit de les evidències demogràfiques, polítiques, econòmiques i culturals que havien fet de Buenos Aires una alternativa seriosa a les grans ciutats europees, o fins i tot nord-americanes, com a possible capital del segle xx. En el cas català, sorgeix del rebuig a una situació d'absoluta falta de preeminència en el que, des del nacionalisme espanyol liberal, es considera un únic espai literari i polític, absolutament massís i coherent. Aquell manifest afirmava que

nosotros siempre hemos tendido a considerar el área intelectual americana como una prolongación del área española. Y esto, no por un propósito anexionista reprobable, sino por el deseo de borrar fronteras, de no establecer distingos, de agrupar bajo un mismo común denominador de consideración idéntica toda la producción intelectual en la misma lengua; por el deseo de anular diferencias valoradoras, juzgando con el mismo espíritu personas y obras de aquende y allende el Atlántico. (s.f. [Torre], 1927: 1)

La qüestió que, en aquell moment, els autoanomenats «néts del 98» no podien acceptar és que, en parlar de les obres d'un i altre costat de l'Atlàntic, ja no es tractés de la mateixa literatura. Per tant, el cosmopolitisme de Guillermo de Torre té semblants límits conceptuals amb el cosmopolitisme finisecular francès, tot i que, evidentment, parteixen de situacions i propòsits diferents, i

de definicions quasi contrariades del que s'espera del pensament liberal, de sòlida tradició a França, a diferència d'Espanya, on finalment naufragarà. En tots dos casos, però sobretot en l'espanyol, no dubten a entrar en contradicció amb ells mateixos els autors que, com Torre, esbossen una aparent neutralitat per al cosmopolitisme, una mena d'espai omnicomprensiu que acolliria d'igual manera tots els individus, llengües i tradicions; però en el moment en què aquella neutralitat s'aplica a la pròpia perspectiva, desapareix com a tal, atès que no s'està disposat a renunciar gens ni mica a la pròpia centralitat en aquell espai internacional les claus interpretatives del qual es mostren eminentment nacionals —fins al punt de negar la internacionalitat mateixa de la qüestió.

Vista així, la polèmica del meridià, i la manera de plantejar-lo per part de Guillermo de Torre, no deixa de ser una manifestació de les pugnes literàries pel que Pascale Casanova va denominar meridià de Greenwich literari en la seva *République Mondiale des Lettres*. No hi ha quasi cap diferència entre el postulat «París, ciudad literaria» de Casanova i el «Madrid, meridiano intelectual de Hispanoamérica» de Guillermo de Torre. En ambdós casos s'atribueix al meridià la modernitat, la temporalitat estètica que ha de marcar la resta de l'espai literari internacional; en ambdós casos, aquesta condició és sols aparentment estètica, i el seu fonament polític els fa caure en notables contradiccions que, tanmateix, no fan sinó confirmar la hipòtesi de partida implícita: la realitat de la disputa literària pel poder simbòlic internacional per, en realitat, gestionar les conseqüències d'aquell domini cultural més que la cultura o la literatura en si, però amb contínues apel·lacions a un cosmopolitisme a ultrança que, a través de figures com Valery Larbaud, dóna per sobreentès el que no són sinó tòpics repetits fins a la sacietat que, si bé als anys vint podien resultar una aportació interessant, a finals del segle xx ja no permeten més que confirmar en la capacitat normativa dels malentesos històricament consolidats com a referència ja convertida en clàssica.

Ambdós —Guillermo de Torre el 1927 i Pascale Casanova el 1999— pretenen establir i defensar un criteri per establir una capital de capitals, un meridià en què el sistema de ciutats literàries s'administri en funció del capital simbòlic acumulat en altres temps, transmès i, sobretot, postulat com a argument evident i inqüestionable davant de qualsevol altra possibilitat d'organització geoliterària del present; es tracta, així doncs, de la identitat d'un temps literari absolut convertit en referència ineludible i teleològica de la internacionalitat literària. Per a l'autora francesa:

De igual manera que la línea *ficticia*, denominada también «meridiano de origen», elegida arbitrariamente para la determinación de las longitudes, contribuye a organizar el mundo *real* y posibilita la medida

de las distancias y la evaluación de las posiciones en la superficie del globo, así también lo que podríamos llamar el «meridiano de Greenwich literario» permite calcular la distancia hasta el centro de todos los que pertenecen al espacio literario. La distancia estética se mide, asimismo, en términos temporales: el meridiano de origen instituye el presente, es decir, es el orden de la creación literaria, la modernidad. (Casanova, 1999[2001]: 122-123)

És molt evident que el joc amb l'espai i el temps de Casanova parteix d'una mistificació que situa a Du Bellay l'origen encara irradiant de la centralitat parisenca dintre de la literatura europea, primer, i després occidental, donant per sobreentesa la francesa, la qual cosa no és tan òbvia almenys fins al triomf jacobí postrevolucionari. No és que això no fos així, en altres temps; però res no dura per sempre, i els esforços perquè sigui així, en el cas de Casanova, poden semblar una qüestió d'inèrcia, mentre que en el cas de Torre, més aviat intenten semblar un impuls, que es converteix en un pols sobre la centralitat i el domini simbòlic, però també efectiu, de tot un espai literari. Tant per a Casanova com per a Torre, qualsevol alternativa resulta una aberració, una desviació deformadora de la legitimació literària que indefectiblement queda sancionada pel filtre de les seves respectives propostes. En aquest sentit, tant la literatura francesa com, sobretot, l'espanyola, mostren dues maneres de ser *literatures combatives*, en un sentit diferent al que la mateixa Casanova (2011) apunta en reflexionar sobre la internacionalitat dels nacionalismes literaris —en un marc de desigualtats estructurals i dominació simbòlica—, entre els quals hi tenen cabuda, lògicament, ambdues.

Però a diferència del plantejament de Casanova, en la preocupació per la centralitat de París per part de l'espanyol hi ha, de través, una preocupació més important per la de Madrid en l'espai literari de llengua espanyola. Així, en el cas de Torre,

si nuestra idea prevalece, si al terminar con el dañino latinismo, hacemos a Madrid meridiano de Hispanoamérica y atraemos hacia España intereses legítimos que nos corresponden, hoy desviados, habremos dado un paso definitivo para hacer real y positivo el leal acercamiento de Hispanoamérica, de sus hombres y de sus libros. (s.f. [Torre], 1927: 1)

El més curiós és que aquest impuls de Torre, plantejat en termes tan semblants als de Casanova, precisament nega la major de les hipòtesis de l'estudiosa francesa: el propòsit del madrileny no és altre que oblidar i fer oblidar París —ciutat, tanmateix, sense la qual no s'entén la seva pròpia evolució estètica. Però, sobretot, es tracta d'evitar que sorgeixin noves capitals culturals —especialment en llengua castellana— alternatives a la capital d'Espanya. Aproximació, en aquest punt, significa indiferenciació. En aquest sentit, el manifest de Torre és la projecció sobre el continent americà de les necessitats nacionals exposades a *España invertibrada*, més que de les reflexions sobre el cosmopolitisme o l'alternativa americana a

la crisi de l'esperit.

Per això no és estrany que el segon manifest de la polèmica del Meridià, també sense firma però en aquest cas segurament per culpa de Giménez Caballero, a més de reaccionar de manera molt dura contra les respostes que començaven a publicar-se per part d'alguns cercles literaris americans, els desacredita com a intel·lectuals i els redueix a participants en una revetlla —noteu el madrilenyisme implícit—, la revetlla del meridià, en què tots participarien units pel tret més ibèric: la passió. S'apel·la, doncs, al «enorme lazo de unión que significa una lucha. Cuerpo a cuerpo» (s.f., 1927: 1). Així doncs, el que pretenia ser un debat es transforma en el que hi ha en el seu fons: un combat.

En aquesta situació de literatura combativa i en combat, resulta evident que en el pensament de Torre hi ha una definició monològica, uniforme, quasi ètnica, del que és l'essència de la literatura espanyola, la relació que pot establir-se amb Espanya des d'Amèrica, però no solament des d'Amèrica —malgrat les diferències que Rubén Darío ja havia posat de manifest el 1899, i que ningú no podia obviar en aquell debat—. Cosa que, tàcitament, resulta excloent de les diverses literatures que, en principi, *La Gaceta Literaria* pretenia acollir, però també de les diverses concepcions de la literatura en llengua espanyola que, necessàriament, calia esborrar. El combat és amb un altre que no es reconeix com a tal.

2. Perspectiva des de Catalunya: Agustí Calvet Gaziel

En aquest sentit, es comprèn que les opinions arribades des de Catalunya sobre la polèmica del Meridià siguin tan escasses com importants. No pensem en aquest punt, per descomptat, en l'única intervenció d'un escriptor català a les pàgines de *La Gaceta Literaria*, ja que aquest paper és reservat a Josep Maria de Sucre, que en una mena de resposta coral, publicada l'1 de setembre del 1927 i encapçalada per Giménez Caballero i Guillermo de Torre, afegia la seva veu a una mena d'opinió col·lectiva en què figuraven també Ramón Gómez de la Serna, Benjamín Jarnés, Gerardo Diego, Ángel Sánchez Rivero, Melchor Fernández Almagro, Antonio Espina, Enrique Lafuente, Gabriel García Maroto, César M. Arconada, Francisco Ayala, Esteban Salazar i Chapela. Sucre no fa sinó una petita postil·la indiferenciada, de to mediocre i poc argumentada; encara que s'ha de reconèixer que la manera com comença la seva nota: «¿Conque bueyes cometas, amigos de Martín Fierro? ¿Cuándo peninsulares y transatlánticos habíamos espontáneamente convenido mostrarnos y ser *maruchos* ante el enemigo común, que es la beoacia analfabeta y mostrenca?» sempre serà preferible

al *incipit* d'Arconada: «Están revueltos los aborígenes»². No. Certament, no és a les pàgines de *La Gaceta Literaria* on cal buscar respostes divergents —catalanes o no— a la de Giménez Caballero i Guillermo de Torre. Tota la polèmica, pel que fa a les seves pàgines, es manté en el to pamfletari.

D'una banda, a Catalunya s'entén que es tracta d'una qüestió que afecta estrictament la literatura espanyola, i que és una polèmica en què no hi ha prou semblança de la posició argentina amb la catalana per veure-hi un motiu d'intervenció directa. Però des d'una perspectiva ibèrica —o més aviat iberista— aquesta intervenció des de Catalunya resulta un imperatiu. Aquest factor és el que fa que hi intervingui Agustí Calvet.

La dimensió específicament ibèrica de la polèmica —recordeu l'al·lusió al diàleg de les llengües entre les llengües peninsulars— té en *Gaziel*, brillant periodista en castellà, un ferm partidari de l'iberisme. Ja als anys cinquanta serà l'autor d'una *Trilogia ibèrica*, i el conjunt de la seva obra constitueix el més important llegat iberista després de la mort de Joan Maragall. Però Calvet entén per *iberisme* quelcom bastant diferent del que concep Giménez Caballero —i/o Ortega y Gasset—, especialment pel que fa a Castella. Així mateix, *Gaziel*, que també havia viscut durant la seva joventut a la ciutat que en les seves memòries qualifica de «aquel Madrid tibetano», també és un d'aquells autors que havia estat, en tots els sentits, *Un estudiante en París*, i que millor representa aquesta imantació cultural parisenca i aquesta distància cultural respecte a la capital d'Espanya, cap a la qual, tanmateix, estén no poques vegades els braços, sense renunciar, per això, a la dimensió francesa de la seva formació literària. *Gaziel* representa, doncs, un segon moment del triangle traçat per Darío entre Barcelona, París i Madrid; triangle regenerador en el qual la capital catalana no pot ser reduïda a allò merament equilàter sense falsejar la realitat històrica i cultural. *Gaziel*, que en els anys vint es converteix en col·laborador habitual de la premsa madrilenya, sempre té en compte aquesta doble distància.

Un altre detall, aparentment menor però significatiu, és la circumstància que la participació de *Gaziel* no es fa a *La Gaceta Literaria* —de la qual no fou col·laborador habitual, encara que sí que va arribar a publicar-hi algun text important, concretament «Autobiografía de un pseudónimo»— sinó a les pàgines de *El Sol*, el diari dels Urgoiti i Ortega, que fins i tot va poder dirigir als anys trenta. Concretament el 1934, ja sense Ortega y Gasset al capdavant, que havia abandonat el projecte com de resultes de les discrepàncies internes en el si del socialisme i del liberalisme espanyols. Les coses havien canviat tant que, aleshores, *El Sol* era propietat d'un grup d'empresaris i polítics catalans, vinculats a Esquerra Republicana de Catalunya (González i Vilalta, 2006). El 1927 *Gaziel* considerava que les seves

NOTES

2 | Opinions recollides per la revista sota el títol «Campeonato para un meridiano intelectual», *La Gaceta Literaria* 17, 1 de setembre del 1927, 6.

columnes «a pesar de ser tan estrechas, resultan, espiritualmente, las más amplias de España» (*Gaziel*, 1927b: 1). I el futur autor de la *Trilogia ibèrica* no dubtava a explicar que «la principal razón de mi presencia aquí, es la de decir cosas que no pueden verse desde Madrid mismo. Pero cosas que a veces chocan, no han de ser forzosamente malas, ni mucho menos malintencionadas» (*Gaziel*, 1927b: 1). De fet, aquest desencaix, que caracteritza la recepció de *Gaziel* no solament a Madrid sinó, en algunes ocasions, també a la mateixa Barcelona, l'acompanyarà durant tota la seva trajectòria.

La intervenció de *Gaziel* a les pàgines de *El Sol* es produeix amb dos articles publicats a finals de l'estiu del 1927. Aleshores l'extensió de la mirada de *Gaziel* cap a Amèrica no era nova, tot i que tampoc freqüent, tant en els seus articles d'*El Sol* com de *La Vanguardia*, que en aquell moment dirigia. D'altra banda, també cal destacar que a *El Sol* també es van publicar altres intervencions poc o gens conegudes en aquest debat, com per exemple la de Luis Araquistáin, que des de feia alguns anys havia impulsat un altre debat sobre la qüestió hispanoamericana que va quedar eclipsat per la polèmica del Meridià, però que seria igualment necessari revisar a fons.

*

El primer dels articles de *Gaziel*, publicat el 31 d'agost del 1927 sota el títol «Singular o plural. Los meridianos de Hispanoamérica», ja recull els ecos de la polèmica, i li sembla comprensible la irritació sentida a Amèrica i, especialment, al grup de la revista *Martín Fierro*, reacció sobre la qual *El Sol* havia publicat uns dies abans una nota informativa que *Gaziel* pren com a punt de partida de la seva reflexió. Davant de la duríssima reacció argentina, es pregunta: «¿Dónde está la causa? Esto es lo único esencial. Si el hombre se halla fuera de sí, ¿qué lo sacó de sus casillas?» (*Gaziel*, 1927a: 1). La tensió suscitada, a *Gaziel* li sembla saludable perquè demostra que la qüestió del que hagi de ser Hispanoamèrica no deixa indiferent, tot i el risc de convertir-se en un tema que cal tractar amb autèntica consciència de la seva complexitat. Aquesta complexitat es mostra, precisament, en la perspectiva:

La Gaceta Literaria, que como todos sabemos se publica en Madrid, lanzó a los cuatro vientos, con su juvenil desembarazo, el siguiente apotegma: «Madrid, meridiano intelectual de Hispanoamérica» ¡Y ya estuvo prendida la mecha! Porque si en la puerta del Sol y hasta en toda la inmensidad de las anchas Castillas y sus tierras de inmediato dominio espiritual, esa sentencia parece la cosa más clara y natural del mundo, en otras partes, no ya del vastísimo sistema hispanoamericano, sino de España misma, produce un efecto equívoco e inquietante, generador de una irreprimible reacción, cuyas vibraciones pueden ir desde la benévola sonrisa de tolerancia hasta el estallido de furiosa protesta. (*Gaziel*, 1927a: 1)

L'articulista català estima que entre la susceptibilitat d'uns i la inconsciència d'altres havia acabat esclatant un conflicte en què els americans —assenyala el grup de *Martín Fierro* com un autèntic detonador— mostraven, en la força de la seva resposta, la seva debilitat, de forma semblant a com els madrilenys, en les seves il·lusions de grandesa, mostraven la tendència espanyola a empetitir tot el que sigui Amèrica, fins i tot la seva esfera —hispanoamericana o mundial— empetitint-se a si mateixa a la vegada precisament pel contrast amb l'exagerada grandesa proclamada. Penseu, per exemple, en la revista *Mundial*, en què César Vallejo publica a partir del 1925 moltes de les seves cròniques des d'Europa, sobretot des de París, per adonar-se que l'anterior revista en què Guillermo de Torre havia exercit de secretari de redacció, *Cosmópolis*, no era una excepció en llengua espanyola. L'operació proposada per *La Gaceta Literaria*, en molts aspectes, significava un pas enrere per al conjunt dels debats sobre el lloc de la literatura en llengua espanyola en l'ampli context de la forma que el *Weltliteratur* tenia als anys vint.

De fet, *Gaziel* assenyala un doble empetitiment derivat de la perspectiva; i, en aquest punt, reconduïx geogràficament la qüestió:

Lo de menos es la manera como, ante la afirmación de que Madrid sea el meridiano intelectual de Hispanoamérica, ha reaccionado Buenos Aires, o una parte de Buenos Aires. Lo saludable es advertir que si se ofreciese la ocasión reaccionarían lo mismo (no en la forma ni en el fondo, sino en sentido de franca disconformidad), no solamente una parte de Montevideo, Santiago de Chile, Méjico, Bogotá, Caracas y Ríojaneiro, sino también Lisboa, Barcelona, Santiago de Galicia y Bilbao. Asignar a Madrid exclusivamente la función de meridiano intelectual de toda Hispanoamérica o Iberoamérica, una de dos: o es exagerar muchísimo la importancia, indudable o muy grande, que el meridiano de Madrid ha de tener en el conjunto de una armoniosa esfera, o es empequeñecer más todavía la grandeza de ésta. (*Gaziel*, 1927a: 1)

Per a *Gaziel*, l'unitarisme del manifest de Torre, que considera un «apoteagma», però al cap i a la fi «famoso e inofensivo», resultava molt poc adequat a una realitat que el temps ja ha clarificat:

Un sistema de cultura hispano o iberoamericano, en el cual Madrid ejerciese, de una manera absorbente y exclusiva, el papel de meridiano único, se parecería demasiado al sistema político imperial, centralista y absolutista, que tuvo su cabeza en Madrid, para que pudiese aspirar nunca a ser una verdadera representación global de la cultura de Hispano o Iberoamérica. Esto aparte de que semejantes absorciones, en el orden intelectual, son tan vanas si las proclama el propio interesado como inútiles cuando se intentan por Real Decreto. París, por ejemplo, no ha aspirado a hacer pasar oficialmente por su cerebro y por su corazón el meridiano de los pueblos hispanoamericanos. Y, sin embargo, si hoy hubiésemos de designar, a pesar nuestro, el que rige el horario intelectual y sentimental; si a ellos mismos les preguntamos cuál es, de hecho el que regula sus días, ¿qué habríamos de confesar, qué nos contestarían?... Estas cosas han de hacerse, mejor que decirse.

(Gaziel, 1927a: 1)

Tal com pot apreciar-se, els arguments del periodista català no solament no s'alineen amb la proposta de *La Gaceta Literaria*, encara que tampoc se sumin als de *Martín Fierro*, sinó que li obren un altre front; i, en tot cas, donen per tancada una època de la història espanyola i de les possibilitats intel·lectuals de l'àmbit hispanoparlant, el signe futur del qual no pot ser sinó la pluralitat.

O Hispanoamérica no será nunca nada, o cuando esa inmensa esfera espiritual esté montada sobre una base sólida como un diamante, no sobre papel nada más, o en las nubes, como ahora, [...] no tendrá un meridiano, sino varios, como la Tierra misma, que regularán sobre ella el diverso y admirable juego de las luces y las sombras, con sus cambiantes matices. Tienen razón los argentinos en decir que uno de esos meridianos es Buenos Aires. También los portugueses podrían añadir que hay otro en Lisboa, y los catalanes que el suyo es Barcelona. No sabemos todavía si podremos acordarlos todos en el futuro. Pero lo indudable es que cuanto de ello se aparte es pasado, irremediabilmente ido para siempre jamás. (Gaziel, 1927a: 1)

Però això només succeiria si a Espanya els principals agents del camp literari, intel·lectual, polític i acadèmic eren capaços d'assumir que mai més no tornaria a ser el que havia estat, i que qualsevol prerrogativa que es plantegés a Amèrica en aquest sentit conduïa necessàriament a un carreró sense sortida ple de miralls convexos i còncaus.

Finalment, *Gaziel*, encara donant prioritat a la germandat en què la prioritat devia ser omplir de contingut l'espai que solquen tots els meridians possibles, fa una pregunta clau: «De esos meridianos, ¿cuál será el más brillante y famoso?» (Gaziel, 1927b: 1). Aquesta pregunta, referida a Hispanoamèrica o a Iberoamèrica, té una dimensió; però referida a la Península Ibèrica, té moltes més implicacions. Hi caben, a Espanya, dos meridians intel·lectuals en llengua espanyola?

*

Alguna cosa devia entreveure Ricardo Baeza, que firma un dels següents articles de la polèmica —el dia 3 de setembre, també a *El Sol*— perquè desvia explícitament les geografies de la reflexió, encara que només sigui per un moment, per fer uns subratllats profundament marcats en aquella pàgina d'uns dies abans, concretament en l'enumeració de *Gaziel*. Es tracta de l'article «¿Con Martín Fierro o con Don Quijote?», en què el principal traductor de la revista *Prometeo* —que havia nascut el 1890 a Cuba però que desenvolupa tota la seva trajectòria a Madrid— afirma, reprenent les paraules d'Agustí Calvet:

«una parte de Montevideo, Santiago de Chile, Méjico, Ríojaneiro, etc., (esto es, el resto de la América latina), sino también Lisboa, Barcelona, Santiago de Galicia y Bilbao» [...] no se advierten claramente las razones de disconformidad que podrían asistir a Santiago de Galicia y Bilbao, que seguramente no incluyen en su ideario regionalista la separación del resto de España en punto a disciplinas intelectuales, y la superioridad de la literatura gallega y éuscara, respectivamente, sobre la castellana. Probablemente, convendría limitar esa reacción de disconformidad a Barcelona, y quizá no fuera de exagerada suspicacia atribuir la implícita protesta del inteligente cronista a la condición de catalanidad. (Baeza, 1927: 1)

Aquesta reacció de Ricardo Baeza mostra clarament les asimetries de percepció, a la Península Ibèrica, de les pròpies possibilitats. L'articulista no solament considera que aquesta és la primera qüestió a comentar en la seva intervenció en la polèmica, sinó que de fet és l'únic aspecte de la intervenció en què es mostra inflexible: a Espanya no hi ha debat possible sobre meridians o paral·lels. El fet que Barcelona pugui postular-se com a meridià intel·lectual —també en llengua castellana— constitueix per a Calvet una evidència; per a Baeza, quasi una provocació.

Molt menys intel·ligent que els redactors de les respostes publicades a *La Gaceta Literaria*, Baeza no es perd en matisos en allò que faci referència a Amèrica i als americans:

Ellos serían los primeros en rechazar indignados el supuesto de su descendencia de aquellos pobres indios degenerados que constituían la raza aborigen. «Autóctonos, puede ser; italianos, también; franceses, siempre; españoles, nunca!» reclaman en un arrebató de hispanofobia. Pero, ¡qué se le va a hacer! Autóctonos, es precisamente lo que no pueden ser; si muchos son italianos, y franceses unos pocos, la mayoría, quiéranlo o no, españoles de sangre son (y hasta españolísimos en esto de hablar mal de la propia casta) y españoles seguirán siéndolo. (Baeza, 1927: 1)

D'una banda, en el seu comentari de les respostes del grup de *Martín Fierro*, pot apreciar-se una espècie de determinisme nacional prerrenanià, en el qual la voluntat política, expressada en el plebiscit quotidià que és tota nació moderna, res no pot contra la sang. D'altra banda, sorprèn que redueixi la percepció dels escriptors americans de ser *francesos* a la demografia dels moviments migratoris —poc significatius en aquest cas—, atès que es tracta, precisament, d'una afirmació de filiació cultural, resultat del plebiscit diari que cada escriptor fa amb si mateix davant de les possibilitats expressives i creatives del seu temps. I, finalment, cal assenyalar el fet colonial, que no es dóna per tancat, sinó que es tendeix a situar al centre de la definició d'Hispanoamèrica com a sinònim d'una Espanya imperial sense necessitat de ser referendada.

Per això, la resposta de Gaziel, publicada el 13 de setembre sota el

títol «Imperio o confederación», resulta un clar desemascament de la idea d'imperi que és subjacent en tot l'argumentari de *La Gaceta Literaria* i el seu cercle, i conté un suggeriment alternatiu, una solució, a curt, mitjà i fins i tot llarg termini, per a uns conflictes que aleshores es mostraven difícilment compatibles, a un i altre costat de l'Atlàntic. La reflexió sobre la idea de l'imperialisme resultaria per tant molt més adequada en una situació com la que el plantejament de la polèmica del Meridià suggeria, o, més aviat, imposava; però, evidentment, amb matisos:

Si yo sostengo, por ejemplo, que a mi juicio la actuación imperial de Castilla ha terminado para siempre, tanto política como culturalmente, no es porque crea que a Castilla no le queda otro porvenir que su entierro, sino todo lo contrario: porque, a mi ver, los que van camino directo de entregarla son aquellos que se empeñan en perpetuar de Castilla una modalidad caduca, impidiendo que su inmortal espíritu, dejando de estar encadenado a un pretérito que no volverá nunca, se adapte a las realidades presentes y se lance rejuvenecido hacia el porvenir. Nunca más Castilla podrá volver a ser, respecto de la España y de la Hispanoamérica futuras, lo que fue para las pasadas. [...] La acción imperial de Castilla, tanto dentro de España como de Hispanoamérica, ha terminado. Pero su acción confederada, la inmensa energía que es capaz de desarrollar en ese sentido nuevo y positivo, todavía está intacta. (*Gaziel*, 1927b: 1)

No pot passar inadvertit el fet que *Gaziel* interpreta les tesis del Meridià en una doble clau —espanyola, hispanoamericana—. Ja ho havia fet, clarament, en el primer dels articles, encara que sense fer-ho massa explícit. La reacció de Baeza l'obliga a clarificar fins a quin punt aquesta doble clau resulta imprescindible. Al cap i a la fi, es tracta d'una resposta tàcita als plantejaments d'Ortega sobre la necessitat no solament d'una Castella forta, sinó d'acceptar el seu paper com a única perspectiva organitzadora intel·lectualment d'Espanya. No es tracta, simplement, de pensar que *Gaziel* pugui plantejar una alternativa a la idea que si Castella ha fet Espanya, i també l'ha desfet, Castella l'hagi de refer. *Gaziel* ni tan sols ho planteja, sinó que intenta que Castella trobi un nou camí en el qual no sigui necessari referir-se a un passat brillant —però inert— per emprendre el camí de la regeneració.

Gaziel, empordanès però igualment en l'òrbita de Cambó, més preocupat pels separadors que pels separatistes, identifica clarament aquest binomi en la polèmica del Meridià:

Tanto Martín Fierro como Don Quijote, en el fondo, aunque por modos distintos, son dos solemnes separatistas. Si el primero puso en práctica el separatismo, fue el segundo quien lo engendró previamente. (*Gaziel*, 1927b: 1)

Entre Martín Fierro i Don Quijote, el que Baeza planteja, és, segons l'opinió de Calvet, un «falso dilema» que dilucida de la següent

manera:

¡Ni con uno, ni con otro! Si Martín Fierro peca de localismo, Don Quijote peca de intolerancia. El primero está demasiado sujeto a la pampa; pero el segundo está incapacitado para reconocer que en el mundo hay otras Dulcineas, y, por lo tanto, otros amores tan santos como el suyo propio. A Hispanoamérica no le conviene ningún símbolo que descarte, con su sola presencia, los símbolos complementarios. Los Estados Unidos de América no pusieron en su bandera una sola estrella enorme que absorbiese todas las luces del firmamento federado, sino una multitud de estrellitas distintas y diáfanas. (*Gaziel*, 1927b: 1)

Però s'ha de tenir molt en compte que el terme *imperi* no resulta, en aquest punt, anacrònic, o casual; més aviat al contrari. El circuit imperial de Giménez Caballero no és el referent immediat de *Gaziel* en aquest punt, que compta prèviament amb la idea d'imperialisme que Eugeni d'Ors havia posat en circulació als inicis del Noucentisme. Tanmateix, en aquests moments, les idees sorgides del pensament de *Xènius* han estat desenvolupades per l'intervencionisme directe de Francesc Cambó en la política espanyola, que en aquells anys està redactant *Per la concòrdia*, llibre que finalment s'editarà el 1930 tant en català com en castellà, i que serà centre de la reflexió de Giménez Caballero respecte a Catalunya. De fet, tal com ha assenyalat Ucelay da Cal (2003: 828-871), totes les iniciatives de Giménez Caballero en els anys de la dictadura de Primo de Rivera poden considerar-se un espectacular preparatiu per a l'aparició d'aquesta proposta de Cambó, encara que les conseqüències es desviessin tant de les presumiblement previstes pel seu impulsor. D'altra banda, en la perspectiva de Giménez Caballero, la idea d'imperi té molt més a veure amb la mirada cap a Roma, on es troba el model feixista que, en bona mesura, fa comprensible l'avantguardisme de *Gecé*, i també, l'evolució del mateix Ors, i que culmina amb la publicació d'*El Imperio de España*, el 1936, llibre publicat anònimament i reeditat el 1941 —en versió ampliada amb unes conferències pronunciades... a Barcelona— ja firmat pel seu autor, Antonio Tovar. Lògic: perquè totes aquestes consideracions no es feien al buit, com un detall excepcional, sinó que, tal com ha documentat i comentat profusament Joan Ramon Resina, formen part d'una autèntica estratègia acadèmica i política destinada a capitalitzar l'extensió geogràfica i demogràfica de la llengua espanyola, descrita amb un impostat argot d'universitat, en favor d'una posició hegemònica postcolonial i d'una expectativa per part del franquisme, en els anys quaranta i cinquanta, d'adquirir aquesta potència lingüística i cultural com a capital simbòlic acumulat amb el qual presentar-se com a mitjancera o, almenys, fer acte de presència, entre les potències occidentals de la postguerra europea i de la guerra freda: publicacions, congressos, debats, treballs filològics i històrics fortament dotats pel govern franquista, en molts casos dotats d'una actitud ecumènica potenciada pel liberalisme catòlic, consoliden

aquesta acumulació simbòlica que, a més, permeti recuperar part del domini perdut el 1898, en tant que «el Hispanismo surgió en el siglo XIX junto a las filologías nacionales como una estrategia de compensación de la colosal pérdida de los territorios de América» (Resina, 2009: 205). L'autopercepció com a néts del 98 no és cap *boutade*.

Conscient que ambdues definicions, o percepcions, de la idea d'imperi —l'orsiana i la gacetista— compartien moltes coses però estaven separades per algunes altres que les feien inconciliables, Agustí Calvet busca una tercera via —que, en part, significa la continuació de l'alternativa orsiana de principi de segle, més que els seus desenvolupaments posteriors—:

No es como imperio —y en este punto radicó el involuntario error de *La Gaceta Literaria*— como Castilla ha de considerar en adelante, a mi juicio, la admirable y diversa extensión intelectual de Hispanoamérica, en la que deben siempre incluirse, porque son partes tuyas espirituales, Portugal y Brasil. No es como imperio, sino como confederación. Confederación imperial, si se quiere, pero cuyo imperialismo no consiste en la sumisión del todo a la voluntad de una parte, sino en la de cada una de las partes, por importantes que sean, a la armonía del todo. (*Gaziel*, 1927b: 1)

Davant del fals dilema, *Gaziel* s'inclina per la solució confederal, en termes ibèrics i en termes hispanoamericans.

*

I, de fet, aquesta aposta federal caracteritzarà la majoria de les intervencions en la polèmica —o consideracions sobre la polèmica, més aviat— aparegudes en els mitjans catalans. A *La Vanguardia* —codirigida per *Gaziel*— apareix el dia 6 de setembre «La disputa del Meridiano», article d'*Andrenio*, en què es recolza parcialment el mateix *Gaziel*, i en el qual Eduardo Gómez Baquero assenyala que «el hispanismo tiende a constituir un cuerpo moral, una confederación espiritual entre los pueblos de habla hispana. (Una confederación política, en el estado actual, es quimérica)» (*Andrenio*, 1927: 3). Per la seva banda, a *Repertorio Americano*, la revista que Joaquín García Monge publicava a San José (Costa Rica), Josep Pijoan va publicar el 18 de febrer del 1928 una breu nota en què considerava, ja donant-la per tancada, que «esta discusión del meridiano ha sido ridícula». I, explicitant els arguments intrapeninsulars, afegia que «Madrid no es meridiano para Barcelona, ni para Lisboa, ni casi para Sevilla». A la vista de l'evolució plural dels esdeveniments, Pijoan —aleshores professor a Califòrnia— assenyala que

la juventud de América tiene hoy la dicha de vivir en una época de renovación. Hay tiempos en que no hay nada que hacer. Pero casi cada tres generaciones hay que dar un salto. Y claro, es arriesgado. Un salto

hacia el porvenir [...]. Y el mañana, si no del 1950, por lo menos el de 2000, es Federación de todas las naciones de América. (Pijoan, 1928: 99)

Potser precisament perquè el dilema no era tan fals, en el seu moment Guillermo de Torre no va fer cap justificant de recepció de la solució proposada des del catalanisme moderat —molt moderat, de fet, encara que a Ricardo Baeza, entre d'altres, no li ho semblí— i desplaçat —Agustí Calvet a Madrid; Josep Pijoan a Amèrica—, ni de l'heterodòxia d'*Andrenio* —igualment desplaçat a les pàgines del principal rotatiu barceloní—. Cap d'aquestes propostes no va tenir el més mínim eco en els seus arguments, en el seu dia.

3. Epíleg als anys 50

A la vista dels esdeveniments posteriors, tota aquesta insistència catalana en la idea federal o confederal no tindria massa importància si no fos perquè, situats ja en l'horitzó previst per Pijoan, en els anys cinquanta, un Guillermo de Torre —també desplaçat definitivament a Amèrica— aprofita per actualitzar els seus arguments del 1927, incorporant aquest mateix matis polític important a la seva proposta de literatura hispanoamericana: «quizá la única vía posible no sea otra que la de una Hispanoamérica federal», afirma categòricament. Ho fa en un llibre breu però important, *Claves de literatura hispanoamericana*, que alhora era el desenvolupament de la conferència que Torre havia pronunciat en el segon congrés internacional de la Association Internationale de Littérature Comparée / International Comparative Literature Association, celebrat l'any 1958 a Chapel Hill (University of North Carolina), sota el significatiu títol de «Diálogo de literaturas». En aquest moment, com abans en la lectura d'*España invertebrada*, aquest diàleg es planteja com un correctiu del que considera «secessionisme insular», en relació amb aquesta possible federació americana, i seguint Salvador de Madariaga, afegeix: «Si en otros órdenes tal supuesto parecerá — hasta el mismo momento en que se realice— una utopía, en el plano intelectual tal federación es lo único que puede quebrar distancias e ignorancias, favorecer conocimientos y aproximaciones» (1959b: 53). En aquest punt, que ja havia estat anunciat, seguint Wladimir Weidlé, en clau més kantiana respecte a les literatures europees en relació amb la *Weltliteratur* (Torre, 1949), Torre, tanmateix, no mostra més que una part del que implica aquest federalisme literari.

Guillermo de Torre no registra la veu de Gaziell en els antecedents de la seva proposta federal al llarg de tot el llibre, ja que el secessionisme català és un dels elements que, havent estat fonamentals en la concepció d'*España invertebrada*, ara no sembla pertinent seguir tenint-lo sobre la taula. Almenys això és el que es

desprèn nítidament de la pàgina que dedica a la qüestió en el seu llibre sobre Menéndez Pelayo, on es confirma que Torre es desentén absolutament d'un tema que, tanmateix, l'al·lusió tàcita a Ortega delata en la seva importància: «En España todo está dividido. Desde las regiones hasta los estamentos profesionales. El particularismo local rebasa el área permisible de los fueros políticos y adquiere violencias suicidas» (Torre, 1943: 87), però quan semblaria que Torre vol repensar el capítol tercer de la primera part d'*España invertebrada*, en una nota al peu de pàgina es limita a adduir, com a tota il·lustració del que denomina el «suicida espíritu separatista» (Torre, 1943: 87n), merament el cas del cantonalisme de Jumilla (Múrcia). Certament, els problemes d'invertebració detectats per Ortega y Gasset resultaven, en aquest punt, bastant més ajustats a la realitat, i el reduccionisme paròdic de Torre serveix de ben poc.

Esborrada tota diversitat interna a Espanya, fins i tot on podria haver trobat algun aliat, com *Gaziel*, Guillermo de Torre es concentra en l'articulació de la diversitat extrapeninsular, obviant novament —entre altres— el mateix Agustí Calvet, i continua sostenint tota la seva argumentació en un contrast entre l'especificitat de les literatures americanes, que vincula al «escisionismo regional», a la dimensió local, nacional, i fins i tot indigenista.

Guillermo de Torre no es desprèn en cap moment de la dimensió política de la seva crítica literària, per molt que vulgui desvincular-la del que denomina *politicisme*. Tant en la polèmica del meridià com en els seus postulats comparatistes per a Hispanoamèrica, Guillermo de Torre mai no deixa de tenir una perspectiva profundament marcada per la prioritat d'allò espanyol sobre el que és americà, partint d'una difícil universalitat prèvia, i fent solament algunes concessions, com a mínim interessades, com la proposta federativa, que no dilueix gens ni mica la seva teoria del meridià i les seves supremacies implícites, promulgades com a tals supremacies, no com a domini simbòlic tàcit.

Lluny de ser un crític supranacional o postnacional, com s'ha arribat a presentar la seva figura, es podria pensar que Torre es «sobreespañol» com Miguel de Unamuno —al monòleg del qual Torre va dedicar pàgines il·luminadores— apuntava cap al «sobrecastellano» (Torre, 1858: 10), detall que Torre comenta profusament pel que fa a la unitat de les literatures hispanoamericanes subjectes a un centre ordenador de la cultura hispànica ubicat a la Península, encara que no tingui més remei que assumir el seu propi canvi de punt de vista (geogràfic), «el lugar desde donde imaginamos el encuentro [...] no es ningún espacio interplanetario; tiene una demarcación concreta y se halla situado en una ciudad de América del Sur, en Buenos Aires» (1959: 87). Com en el cas del federalisme, el reconeixement a Buenos Aires sona tardà, artificial, forçat per evidències llargament

arrossegades i negades, que s'accepten quan ja és massa tard, i només com una forma, en el fons resignada, però encara altiva, de tenir l'última paraula. O, dit d'una altra manera: tenia molta raó Giménez Caballero quan anomena Guillermo de Torre «Menéndez Pelayo del Vanguardismo» (Giménez Caballero, 1981: 68), però potser no solament s'estigués referint a la seva vasta erudició. Certament, per a aquest viatge, no feien falta aquestes caravel·les: el Manzanares no és navegable.

Bibliografía

Fonts

- ANDRENIO (Eduardo Gómez Baquero) (1927): «La disputa del meridiano», *La Vanguardia*, 6 de septiembre de 1927, 7.
- BAEZA, R. (1927): «Marginalia. ¿Con Martín Fierro o con Don Quijote», *El Sol*, 3 de septiembre de 1927, 1.
- GAZIEL (Agustí Calvet) (1927a): «¿Singular o plural? Los meridianos de Hispanoamérica», *El Sol*, Madrid, 31 de agosto de 1927, 1.
- GAZIEL (Agustí Calvet) (1927b): «Hispanoamérica. ¿Imperio o Confederación?», *El Sol*, Madrid, 13 de septiembre de 1927, 1.
- PIJOAN, J. (1928): «España está quieta, Uds. Marchan», *Repertorio Americano*, 7, 18 de febrero de 1928, 98-99.
- S.f. (Guillermo de Torre) (1927): «Madrid, meridiano intelectual de Hispanoamérica», *La Gaceta Literaria*, año I, n. 6, 15 de abril de 1927, 1 (portada).
- S.f. (1927): «La verbena del meridiano», *La Gaceta Literaria*, año I, 18, 15 de septiembre de 1927, 1.
- TORRE, G. de (1943): *Menéndez Pelayo y las dos Españas*, Buenos Aires: Publicaciones del Patronato Hispano-argentino de cultura.
- TORRE, G. de (1949): «Goethe y la "literatura universal"» *Realidad*, vol. VI, n. 17-18.
- TORRE, G. de (1958): «Unamuno y la literatura hispanoamericana», *Cuadernos del Congreso para la Libertad de la Cultura*, n. 30, 3-12. (publicado también en *Cuadernos de la Cátedra Miguel de Unamuno*, 11, 1961, 5-25; y en *La Torre*, vol. IX, 1961, 537-562).
- TORRE, G. de (1959a): «Diálogo de literaturas» en Werner P., F. (ed.), *Comparative Literature. Proceedings of the Second Congress of the I.C.L.A.*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, vol. I, 79-88.
- TORRE, G. de (1959b): *Claves de literatura hispanoamericana*, Madrid: Taurus.
- TORRE, G. de (1963): «La difícil universalidad de la literatura española» en Pierce, F. y Jones, C. (eds.), *Actas del Primer Congreso Internacional de Hispanistas*, Oxford: Delphin Books; *id.*: *Cuadernos del Congreso para la Libertad de la Cultura*, París, n. 74; octubre, 1963, 41-50; *id. ibid.*: *La difícil universalidad española*, Madrid: Gredos, 1965, 161-176.
- TORRE, G. de (1968): *El espejo y el camino*, Madrid: Editorial Prensa Española.
- VV.AA. (1927): «Campeonato para un meridiano intelectual», *La Gaceta Literaria* 17, 1 de septiembre de 1927, 6.

Referències

- ALEMANY BAY, C. (1998): *La polémica de meridiano intelectual de hispanoamérica (1927) estudio y textos*, Alicante: Universitat d'Alacant.
- BARCHINO PÉREZ, M. (1993): «La polémica del meridiano intelectual de Hispanoamérica», *Tema y variaciones de literatura*, 2, 93-115.
- DOMÍNGUEZ, C. (2012): «Literatura mundial en/desde el castellano», *Ínsula*, 787-788, julio-agosto, 2-6.
- CASANOVA, P. (2001 [1999]): *La República mundial de las Letras*, Zulaika, J. (trad. cast.), Barcelona: Anagrama. [*La République mondiale des Lettres*, París: Seuil, 1999.]
- CASANOVA, P. (2011): «La Guerre de l'ancienneté» en Casanova, P. (dir.): *Des littératures combattives. L'international des nationalismes littéraires*, París: Raisons d'Agir.
- CAMBO, F. (1987): *Memorias*, Cambó, H. (trad. cast.), Madrid: Alianza.
- FALCÓN, A. (2010): «El idioma de los libros: antecedentes y proyecciones de la polémica "Madrid, meridiano 'editorial' de Hispanoamérica"», *Iberoamericana*, X, n. 37, 39-58.
- GIMÉNEZ CABALLERO, E. (1981): *Memorias de un dictador*, Barcelona: Planeta.
- GONZÁLEZ BOIXO, J. C. (1988): «El meridiano intelectual de Hispanoamérica»: polémica suscitada en 1927 por la *Gaceta Literaria*, *Cuadernos Hispanoamericanos*, n. 459, 166-171.
- GONZÁLEZ I VILALTA, A. (2006): «"Gaziel" y *El Sol*, un proyecto periodístico imposible (diciembre 1934-enero 1935)», *Cuadernos de Historia Contemporánea*, vol. 28, 243-253.
- LLANAS, M. (1998): «Gaziel». *Vida, periodisme i literatura*, Barcelona: PAM.
- MARTÍ MONTERDE, A. (2014): «Rubén Darío y la Cataluña contemporánea», *Iberorromania*, 80, (en prensa).
- MANZONI, C. (1996): «La polémica del meridiano intelectual», *Estudios. Revista de Investigaciones Literarias*, año 4, n. 7, 121-132.
- MOSQUERA, R. (1996): «Presència catalana en "La Gaceta Literaria" (1927-1932)», *Randa*, 38, 43-98.
- RÓDENAS DE MOYA, D. (2013): «Guillermo de Torre o la ética de la crítica literaria» en Torre, G. de, *De la aventura al orden*, Ródenas de Moya, R. (selecc. y prólogo), Madrid: Fundación Banco de Santander, IX-LXXII.
- RESINA, J. R. (2009): *Del Hispanismo a los estudios ibéricos*, Madrid, Biblioteca Nueva.
- SELVA, E. (2000): *Ernesto Giménez Caballero. Entre la vanguardia y el fascismo*, Valencia: Pre-Textos.
- UCELAY-DA CAL, E. (2003): *El imperialismo catalán. Prat de la Riba, Cambó y la conquista moral de España*, Barcelona: Edhasa.
- ZULETA, E. de (1962): *Guillermo de Torre*, Buenos Aires: Ediciones Culturales Argentinas.
- ZULETA, E. de (1989): «El autoexilio de Guillermo de Torre», *Cuadernos hispanoamericanos*, n. 473-474, 121-134.
- ZULETA, E. de (1999): *Españoles en la Argentina. El exilio literario de 1936*, Buenos Aires: Atril.